

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ 19ος - 20ός αιώνας

*Κωνσταντινουπολίτικη θεατρική
λογοτεχνία, 1821 - 1900*

*Το θέατρο
στην Κωνσταντινούπολη, 1900 - 1922*

*Τα θεατρικά στο Φανάρι της Πόλης
μεταπολεμικά*

Η Αθηνά Γερασίμου

Αναμνήσεις από το θέατρο στο Μέγα Ρεύμα

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΑΘΗΝΑ 2005

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
1821 - 1900: ΜΙΑ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Με δεδομένη την πλούσια μέχρι σήμερα βιβλιογραφική κάλυψη από Έλληνες¹ και ξένους² σημαντικούς μελετητές της δραματουργικής παραγωγής των τελευταίων δεκαετιών του 18ου και του αρχόμενου 19ου αιώνα, μέχρι την ελληνική εθνεγερσία περιόδου γόνιμης πνευματικής παραγωγής³ τόσο της φαναριώτικης τάξης, φορέα του διαφωτιστικού πνεύματος στην καθ' ημάς Ανατολή, όσο και των περί αυτή λογίων, η παρούσα δημοσίευση θα εξετάσει τη μετεπαναστατική δραματουργία κωνσταντινουπολιτών⁴ συγγραφέων μέχρι τα τέλη του 19ου αιώ-

1. Βλ. παλαιότερα μελετήματα των Γεωργίου Ζώρα και Δημ. Οικονομίδη και σύγχρονα των Άννας Ταμπάκη, Δημήτρη Σπάθη και Βάλτερ Πούχνερ.

2. Βλ. παλαιότερα μελετήματα των N. Iorga και Ariadne Camariano και νεότερα της Cornelia Papacostea - Danielopoulou.

3. Βλ. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: βιβλιογραφία 1945-1995*. Αθήνα: ΕΙΕ, ΚΝΕ και Τομέας Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1998 και ειδικότερα τα λήμματα για το θέατρο.

4. Ο όρος «Κωνσταντινουπολίτης» δεν αποδίδεται μόνο στους γηγενείς κατοίκους της Πόλης, αλλά καταχρηστικά και σε όσους Έλληνες μετοίκησαν και εγκαταστάθηκαν εκεί για μεγάλα χρονικά διαστή-

να⁵, επικεντρωνόμενη στις εκδόσεις ελληνικών θεατρικών έργων που τυπώθηκαν στη βασιλίδα πόλη της ελληνόφωνης Ανατολής.

Η πρώτη, μετεπαναστατικά, προσπάθεια πρωτότυπης δραματουργικής δημιουργίας αποδίδεται στο λόγιο γιατρό Στέφανο Καραθεοδωρή⁶, που το 1830 καταπιάνεται με τη συγγραφή θεατρικού έργου με τίτλο *Παρθενομάρτυς ή Χία εν Καισαρεία*. Πρόκειται για έμμετρο τραγικό δράμα εθνικού περιεχομένου, γραμμένο σε τρίμετρους ιαμβικούς ανομοιοκατάληκτους στίχους, το οποίο δεν δημοσιεύτηκε ποτέ, κριθέν ως ατελές⁷.

Τα πρώτα θεατρικά έργα που εκδίδονται στην Κωνσταντινούπολη στο τέλος της δεκαετίας αυτής είναι κωμωδίες: Το 1839 *Ο Μαργαρήτης πλούσιος φιλάργυρος και γέρων εραστής* αγνώστου συγγραφέα που υπογράφει με τα αρχικά Α. Μ. Τ. ο Βυζάντιος και το 1840 *Ο κατά φαντασίαν φιλόσοφος* του Νικόλαου Αϋβαζίδη.

ματα. Άλλωστε είναι γνωστό ότι ο εκεί ελληνικός πληθυσμός συνεχώς εμπλουτιζόταν με νέο αίμα από τις συνεχείς μετακινήσεις Ελλήνων από την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά, προς αναζήτηση των καλύτερων εκείνων ευκαιριών εργασίας που πρόσφερε αυτό το πολυεθνικό εμπορικό σταυροδρόμι.

5. Η περιοδολόγηση του αντικειμένου πρέπει να λαμβάνει ως όριο το 1922, που συμπίπτει με τα ιστορικά γεγονότα. Στην προκειμένη περίπτωση, τα τέλη του 19ου αιώνα υιοθετούνται ως συμβατική τομή για περιορισμό της έκτασης του μελετήματος.

6. Τανταλίδης, Ηλίας. Βίος Στεφάνου Καραθεοδωρή, ιατρού. Κωνσταντινούπολις, τύποις Κορομηλά, 1868. Βλ. επίσης Τσονίδης, Ηλίας. Το γένος Καραθεοδωρή. Νέα Ορεστιάς: Πολιτιστικός Σύλλογος Νέας Βύσσης «Στέφανος Καραθεοδωρής», 1989.

7. *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. Δ', 1865-1870, σ. 207.

Κεντρικό πρόσωπο του πρώτου ο Έλληνας Harpa-
gon και δραματικός τόπος το Σταυροδρόμιον. Ο Μαρ-
γαρήτης, ένας δεύτερος εξηνταβελώνης, μετά την επιτυ-
χή διασκευή και μεταφορά στα καθ' ημάς από τον Κων-
σταντίνο Οικονόμο, εμφανίζεται στη νέα εκδοχή με τα ίδια
χαρακτηριστικά: Χήρος, υπέργηρος στην ηλικία, πλού-
σιος αλλά και τσιγκούνης, γίνεται θύμα του ανεξέλεγκτου
πάθους του για το χρήμα. Χωρίς ίχνος πατρικής στορ-
γής, στερεί τα παιδιά του, το Νικοκλή και την Ερυφίλη
από τα αναγκαία γι' αυτούς εφόδια για τη μόρφωσή τους,
αρνείται προίκα στην κόρη του, εμποδίζοντας έτσι την
αποκατάστασή της και εξόφληση δανείου στο γιο του.
Φτάνει μάλιστα στο σημείο να ευχηθεί το θάνατο των παι-
διών του, για να πάψουν να τον ζημιώνουν οικονομικά.
Αφήνει απλήρωτους τους υπηρέτες του, στους οποίους στε-
ρεί ακόμα και την τροφή και σκέφτεται να τους διώξει για
να γλιτώσει από τα έξοδά τους και να χρησιμοποιήσει στη
θέση τους τα ίδια του τα παιδιά. Η υπερβολική φιλαργυ-
ρία τον ωθεί να σκαρφίζεται μύριους τρόπους για να κερδο-
σκοπεί σε βάρος των άλλων και τον οδηγεί σε συμπεριφο-
ρές έσχατης αναξιοπρέπειας. Ακόμα και όταν ερωτεύεται
τη νεαρή Κατήγκω, δεν είναι διατεθειμένος να ανοίξει τα
θυλάκιά του, για να πληρώσει την προξενήτρα και σχε-
διάζει με τη φαντασία του να καρπωθεί την περιουσία της
μέλλουσας συζύγου του, την οποία σε στιγμές παραλογι-
σμού φαντάζεται ότι θα προλάβει να κληρονομήσει μετά
το θάνατό της και θα μπορέσει στη συνέχεια να παντρευ-
τεί και τρίτη γυναίκα. Τελικά και την περιουσία του θα
χάσει από τα ίδια του τα παιδιά και ο ίδιος θα οδηγηθεί
στη φυλακή για παράνομο εμπόριο καπνού.

Μια ακόμη λοιπόν εκδοχή του *Φιλάργγυρου* του Μολιέρου, αυτή τη φορά σε πολιτικό περιβάλλον, γραμμένη σε γλώσσα μεικτή, απλοϊκή για τον αμόρφωτο Μαργαρήτη, λόγια για τα μορφωμένα παιδιά του, που διανθίζεται σποραδικά με ιδιώματα της χιώτικης ντοπιολαλιάς από δύο Χιώτες⁸ υπηρέτες, την Ανέτα και τον Γιάννη.

Ο «πρωτόπειρος συγγραφεύς και άπειρος της τυπογραφίας»⁹, όπως ο ίδιος δηλώνει στον πρόλογο του έργου του, ακολουθώντας το αρχικό πρότυπο, αλλά και την προγενέστερη διασκευή του Κ. Οικονόμου¹⁰, συνθέτει μια πεντάπρακτη κωμωδία, το τέλος των τριών πρώτων πράξεων της οποίας εμπλουτίζει με στιχουργήματα 18 στίχων με παροξύτονη ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Το

8. Το χιώτικο ιδίωμα έχει ήδη χρησιμοποιηθεί ως γλωσσική σάτιρα από τον Ιάκωβο Ρίζο Νερουλό στα *Κορακίστικα* (1813) με τον Χιώτη υπηρέτη (βλ. Πούχνερ, Βάλτερ. Η γλωσσική σάτιρα στην ελληνική κωμωδία του 19ου αιώνα: Γλωσσοκεντρικές στρατηγικές του γέλιου από τα «Κορακίστικα» ως τον Καραγκιόζη. Αθήνα: Πατάκης, 2002, σ. 722 και *passim*) από τον Κωνσταντίνο Οικονόμου στο *Φιλάργγυρο* (1816) με το Χιώτη υπηρέτη Στροβίλη (ό.π., σ. 228, 232-233), από τον Μ. Χουρμούζη στον *Τυχοδιώκτη* (1835) με τον Χιώτη Παντιά (ό.π., σ. 241) και από τον Δημ. Βυζάντιο στη *Βαβυλωνία* (1836) με τους δύο Χιώτες (ό.π., σ. 283, 290-292, 295, 298 και *passim*). βλ. Μαράκα, Λίλα. «Νησιώτες του Αιγαίου στο νεοελληνικό θέατρο: Η εξέλιξη της μορφής από την πρώιμη κωμωδία μετ' ασμάτων στο αθηναϊκό κωμειδύλλιο». *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. 34, 2002-2003, σ. 509-512.

9. βλ. πρόλογο της κωμωδίας. *Ο Μαργαρήτης: πλούσιος φιλάργυρος και γέρων εραστής*. Κωνσταντινούπολις, 1839.

10. βλ. *Βαβυλωνία* διασκευή Κωνσταντίνου Οικονόμου α' έκδοση (Βιέννη, 1816), β' έκδοση (Σμύρνη, 1835). Ως προς τη διάπλαση του χαρακτήρα του φιλάργυρου είχε προηγηθεί και ο Δημ. Βυζάντιος με τον *Σινάνη* (Αθήνα, 1838).

πρώτο, απαγγέλλεται ως «ελεϊνολογία της Ερυφίλης»¹¹, ενώ το δεύτερο τραγουδιέται από τον κεντρικό ήρωα¹², στοιχείο που μπορεί να χαρακτηρίζει το έργο ως τη δεύτερη μετά τη *Βαβυλωνία* κωμωδία «μετ' ασμάτων»¹³. Η τέταρτη πράξη τελειώνει επίσης με ένα οκτάστιχο παιγνίδισμα, όπου στο δεύτερο ημιστίχιο όλων των στίχων, επαναλαμβάνεται η ίδια πρόταση με παραλλαγή της προσωπικής αντωνυμίας¹⁴. Σε γενικές γραμμές μπορεί κανείς να επισημάνει ότι ο ανώνυμος συγγραφέας, ενώ πετυχαίνει στη διαγραφή των χαρακτήρων, υστερεί στη σύνθεση της πλοκής με τις συνεχείς και απότομες αλλαγές των σκηνών και με την περίπλοκη δόμηση της υπόθεσης, γεγονός που ίσως τον απέτρεψε από δεύτερο συγγραφικό εγχείρημα. Παράσταση του έργου δεν έχει μέχρι σήμερα εντοπιστεί.

Η δεύτερη κωμωδία, που τυπώνεται ένα χρόνο μετά, είναι *Ο κατά φαντασίαν φιλόσοφος* του Νικόλαου Αϋβαζίδη, καυστική σάτιρα κατά των ημιμαθών και σπουδαιοφανών, που, επηρεασμένοι από το πνεύμα του Διαφωτισμού, ενστερνίζοντας φιλοσοφικές ιδέες που δεν κατανοούν, με αποτέλεσμα και οι ίδιοι να γελοιοποιούνται και να γίνονται τυραννικοί στο περιβάλλον τους.

Κεντρικό πρόσωπο ο Φιλόσοφος, που έχοντας αναλώσει τη ζωή του στη μελέτη καταφέρνει να πετύχει τον...

11. Βλ. *Ο Μαργαρήτης*, ό.π., σ. 16-17.

12. *Ό.π.*, σ. 30-31.

13. Χατζηπανταζής, Θόδωρος. *Το κωμειδύλλιο*. τόμ. Α'. Αθήνα: Ερμής, 1981, σ. 53. Βλ. επίσης Μαράκα, Λίλα, ό.π..

14. «Χειρότερα σε πρόπον, χειρότερα με πρόπον» (*Ο Μαργαρήτης*, ό.π., σ. 118).

τετραγωνισμό του κύκλου. Περιχαρής για το επίτευγμά του, επιθυμεί να το γνωστοποιήσει στους πνευματικούς κύκλους της Αθήνας και της Ευρώπης, για να αποσπάσει τιμές και δόξες, αλλά και στη Σελήνη, όπου πιστεύει ότι κατοικούν μετά θάνατο οι μεγάλοι φιλόσοφοι. Η πρόσκαιρη συνειδητοποίηση ότι το έργο του έχει ανάγκη από κάποιες ακόμα βελτιώσεις, τον συγκρατεί από τη δημοσιοποίηση του επιτεύγματός του.

Πάντως η «φιλοσοφική» του ιδιότητα έχει γίνει ήδη γνωστή στο κοινωνικό του περιβάλλον. Έτσι συχνά τον επισκέπτονται συντοπίτες του, ζητώντας να επωφεληθούν από τις «πολύτιμες» συμβουλές του, που παρέχει έναντι αμοιβής. Όμως η μεταξύ τους επικοινωνία καθίσταται αδύνατη. Οι συγκεχυμένες απαντήσεις του σε γλώσσα αρχαϊζουσα, ανάμεικτες με αποφθέγματα μεγάλων φιλοσόφων ατάκτως ερριμμένα, χωρίς ειρμό και συνοχή, δεν ικανοποιούν τους απλοϊκούς ανθρώπους, που εκνευρισμένοι, επειδή δεν κατορθώνουν να πάρουν μια συγκεκριμένη απάντηση στα ερωτήματά τους, καταλήγουν να βιοπραγούν σε βάρος του και συνάμα βέβαια να τον αφήνουν απλήρωτο. Εξοργισμένοι από την ανεξήγητη γι' αυτούς συμπεριφορά του ζητούν την απομάκρυνσή του από τον τόπο τους, η οποία τελικά αποσοβείται με την παρέμβαση του Λέανδρου, αγαπημένου της κόρης του Ασπασίας, η ερωτική ιστορία των οποίων διανθίζει ευχάριστα την κωμωδία.

Το έργο με πολλά στοιχεία μολιερικής επιρροής¹⁵

15. Εντοπίζονται μολιερικά δάνεια από τις φαρισκές κωμωδίες *Le mariage forcé*, *Le médecin volant* και *Le médecin mal-*

φαίνεται πως ενόχλησε τους πατριαρχικούς κύκλους που εξοργίστηκαν κατά του συγγραφέα. Ο καυτηριασμός της ημιμάθειας και της ανάμειξης των γυναικών στα κοινά, μάλιστα στα της εκκλησίας, εξελήφθη ως σάτιρα κατά των απαίδευτων αρχιερέων και εναντίον μιας μη κατονομαζόμενης γυναίκας, που παρενέβαινε στα του Πατριαρχείου. Το γεγονός ότι ο συγγραφέας είχε ελληνική υπηκοότητα εμπόδιζε τον Πατριάρχη και τον πρωτοσύγκελλο να τον καλέσουν σε απολογία, όπως επιθυμούσαν, δίωξη που δεν απέφυγε όμως ο άτυχος τυπογράφος, κατηγορούμενος ότι εξέδωσε το βιβλίο, πριν το υποβάλει στην Εκκλησιαστική Επιτροπή, που λειτουργούσε ουσιαστικά ως επιτροπή λογοκρισίας του Πατριαρχείου¹⁶.

Για τον συγγραφέα Νικόλαο Αΰβαζίδη¹⁷ ή Αϊβαζίδη¹⁸,

gré lui. (Ταμπάκη, Άννα. *Το νεοελληνικό θέατρο 18ος-19ος αιώνας: Ιστορία - δραματολογία. Εισαγωγική μελέτη.* Αθήνα: Παν. Αθηνών, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, 2003, σ. 182).

16. Ο τυπογράφος, φοβούμενος την τιμωρία, δεν προσήλθε στην Εκκλησιαστική Επιτροπή. Τελικά η οργή των πατριαρχικών μετριάστηκε με την παρέμβαση διαμεσολαβητών που μετέφεραν την επιθυμία του να ζητήσει συγγνώμη για το ατόπημά του, όπως και έγινε. (βλ. εφ. *Αθηνά*, 7 Νοεμ. 1840). Η απουσία ελληνικού τύπου, στην Κωνσταντινούπολη την εποχή αυτή, καθιστά την πληροφορία αυτή πολύτιμη. Πίσω από την ανωνυμία της ανταπόκρισης από την Κωνσταντινούπολη, η οποία δημοσιεύεται στην αθηναϊκή αυτή εφημερίδα με την οποία συνεργάστηκε για 15 χρόνια ο Ν. Αΰβαζίδης, είναι πιθανόν να κρύβεται ο ίδιος ο συγγραφέας.

17. Με τη γραφή αυτή εμφανίζεται στην έκδοση του έργου του. Επίσης έτσι μνημονεύεται από τον Κ. Θ. Δημαρά την *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. 6η έκδ. Αθήνα: Ίκαρος, 1975, σ. 287 και 575.

18. Με τη δεύτερη αυτή μορφή αναγράφεται στο *Εθνικόν Ημερολόγιον του έτους 1869*, εκδοθέν υπό Μαρίνου Π. Βρετού, έτος Θ', σ. 735, καθώς και στο περιοδικό *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*.

που είχε γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη το 1814 δεν υπάρχει μια συνολική εικόνα της προσωπικότητας και του έργου του, παρά μόνο σποραδικές μαρτυρίες.

Το 1827 εγκαταλείπει την Κωνσταντινούπολη και εγκαθίσταται στην Αθήνα, όπου συνεργάζεται για μια δεκαπενταετία με την αθηναϊκή εφημερίδα *Αθηνά*¹⁹. Το 1840 όταν εκδίδει την κωμωδία του, έχει ήδη επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη²⁰, όπου αρχίζει να αναγνωρίζεται από τους πνευματικούς της κύκλους. Ένδειξη της αναγνώρισης αυτής αποτελεί η επαινετική αφιέρωση προς το συγγραφέα τού εκδότη Γ. Ζαχαράνη, στην επανέκδοση του 1842 των δραματικών ποιημάτων του Γεωργίου Σούτσου *Άσυλον του φθόνου* και *Ο πεφωτισμένος αυλικός*²¹. Στην Κωνσταντινούπολη θα συνεργαστεί με τον Ιάκωβο Πιτζιπιό, καθώς και με τους Κλεομένη Οικονόμου και Δημήτριο Ξένη, οι οποίοι θα συγκροτήσουν την εκδοτική ομάδα του βραχύβιου περιοδικού *Ο Φανός της Μεσογείου*²² (1844), το οποίο όταν κλείσει με παρέμ-

19. *Εθνικόν Ημερολόγιον του έτους 1869*, ό.π., σ. 735.

20. Αυτό αποδεικνύεται και από τις ανταποκρίσεις του από την Κωνσταντινούπολη, αν και ανυπόγραφες, οι οποίες δημοσιεύονται στην εφημερίδα *Αθηνά*, το 1840. (Βλ. ενδεικτικά *Αθηνά*, 7 Νοεμ. 1840).

21. Στο προλογικό του σημείωμα ο εκδότης αποδίδει το εκδοτικό του εγχείρημα σε προτροπή του Ν. Αϋβαζίδη, προς τον οποίο εκφράζει θαυμασμό για την παιδεία και τη φιλολογική πολυμαθειά του. (Βλ. έκδοση των έργων. Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ της τυπογραφίας διευθυνομένης υπό Κ. Α. Κολονέλλου, 1842).

22. Σέρβου, Μαριέττα. Οι εξομολογήσεις ενός πιθήκου και ο Ιάκωβος Πιτζιπιός. Στον τόμο: *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα: Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*. Επιμ. Νάσος Βαγενάς. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997, σ. 94 και 100. Εκδόθηκαν μόνο τρία τεύχη του περιοδικού.

βαση των τουρκικών Αρχών, θα επανεκδώσουν στην Αθήνα με τίτλο *Το Άστρον της Ανατολής*²³.

Στα συγγραφικά του εγχειρήματα συγκαταλέγεται η μετάφραση τμήματος των *Αποκρύφων των Παρισίων*²⁴ του Eugène Sue το 1845, και το πρωτότυπο μυθιστόρημα *Τα απόκρυφα των Αθηνών*²⁵, το 1848.

Το 1855 κατά τη διακοπή των σχέσεων μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη, επιφορτισμένος από τον τότε πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, με εμπιστευτική αποστολή την οποία εκπληρώνει με επιτυχία²⁶. Στη συνέχεια διορίζεται προξενικός υπάλληλος. Το 1858 απαντάται ως υποπρόξενος γραμματέας του Ελληνικού Προξενείου της Αλεξάνδρειας²⁷, το 1867 πρόξενος της Ελλάδος στην Κωνσταντινούπολη, όπου και εκλέγεται τακτικό μέλος του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου²⁸, και το 1874 Γενικός Πρόξενος της Ελλάδος στα Ιεροσόλυμα²⁹.

23. Ό.π., σ. 97. Οι διαφορές των δύο συνεκδοτών Νικ. Αϊβαζίδη και Ιάκωβου Πιτζιπιού θα έρθουν στο φως της δημοσιότητας (βλ. εφ. *Ελπίς* (Αθήναι), αρ. φ. 154, 9 Ιουλ. 1844, σ. 616-617 και *Αθηνά*, 5 Ιουλ. 1844 και Σέρβου, Μαριέττα, ό.π.).

24. Δημοσιεύεται ως παράρτημα του περιοδικού *Παρισίων Απόκρυφα ή Άστρον της Ανατολής*, έτος Α', 1845 τεύχη 9 έως 12 (Γκότση, Ζέτα. Η μυθιστορία των «Αποκρύφων». Στον τόμο: *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα*, ό.π., σ. 160).

25. Ο τίτλος δημοσιεύεται ως αναγγελία έκδοσης, αλλά το κείμενο λανθάνει. Είναι πιθανό να μην εκδόθηκε ποτέ. (ό.π., σ. 159).

26. *Εθνικόν Ημερολόγιον του έτους 1869*, ό.π., σ. 735. Βλ. επίσης Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σ. 575.

27. *Αθηνά*, 30 Αυγ. 1858, σ. 3.

28. *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. Ε', 1870-1871. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1872, σ. δ'.

29. Ό.π., τόμ. Ζ', 1872-1873. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1874, σ. ε'.

Στην εικοσαετία 1840 - 1860 δημοσιεύονται επανεκδόσεις: το 1842 *Το άσυλον του φθόνου*³⁰ και *Ο πεφωτισμένος αυλικός*³¹ του φαναριώτη Γεωργίου Σούτσου, που πρωτοεκδόθηκαν στη Βενετία το 1805³², μικρά αλληγορικά έργα σάτιρας της φαναριώτικης κοινωνίας, το 1846 *Το φανάρι του Διογένους*³³ του Κώου αρχιμανδρίτη Αγάπιου Χαπίπη³⁴, έμμετρη σάτιρα κατά του διαφωτισμού και ιδιαίτερα κατά των ιδεών του Βολταίρου, προερχόμενη από συντηρητικούς εκκλησιαστικούς κύκλους, και το 1854 και 1859 η *Βαβυλωνία*³⁵ του Κωνσταντινουπολίτη Δημήτριου Βυζάντιου, έργο με μεγάλη λαϊκή απήχηση. Πέρα όμως από τις επανεκδόσεις γράφονται δύο ακόμη πρωτότυπα έργα: *Ο Μεταμορφωμένος διάβολος*³⁶, το 1842, έμμετρο δραματικό ποίημα

30. Σπάθης, Δημ. Φαναριώτικη κοινωνία και σάτιρα. Στο: Γεωργίου Ν. Σούτσου *Αλεξανδροβόδας ασυνείδητος: Κωμωδία*. Αθήνα: Κέδρος, 1995, σ. 267-270.

31. Ό.π., σ. 270-271, 275.

32. Στην πρώτη αυτή έκδοση με το γενικό τίτλο *Πονήματά τινα δραματικά* περιελήφθησαν και τα έργα του *Η πατρίς των τρελλών* και *Ο κατηχούμενος, ή το κοσμογονικόν θέατρον* (ΓΜ 372).

33. Γράφτηκε το 1803. Πρωτοεκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1816, 2η έκδ. Κωνσταντινούπολη 1836, 3η έκδ. Ερμούπολη 1839, 4η έκδ. Κωνσταντινούπολη 1840 και 5η έκδ. Αθήνα 1863. Περισσότερα για το έργο, βλ. Σπάθης, Δημ., ό.π., σ. 419.

34. Δημαράς, Κ. Θ. Βιογραφικά του Αγαπίου Χαπίπη. Στα: *Ιστορικά φροντίσματα*. Τόμ. Α'. Αθήνα, 1992, σ. 103-112.

35. Πούχνερ, Βάλτερ. *Η Βαβυλωνία και οι ντοπιολαλιές της*. Στον τόμο: *Η γλωσσική σάτιρα στην ελληνική κωμωδία του 19ου αιώνα: Γλωσσοκεντρικές στρατηγικές του γέλιου από τα «Κορακίστικα» ως τον Καραγκιόζη*. Αθήνα: Πατάκης, 2001, σ. 246-284, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

36. Οι συντάκτες του κρύβονται πίσω από τα αρχικά Σ. Ι. Ψ. και Δ. (ΓΜ 10410).

υπό μορφή κωμωδίας, που τυπώνεται στην Κωνσταντινούπολη αλλά εκδίδεται στην Αθήνα, και ο *Μισέ Κωζής*, το 1848, καυστικές σάτιρες της ελληνικής κοινωνίας της Κωνσταντινούπολης, που αναγκάζουν τους συγγραφείς τους να τις δημοσιεύσουν ανωνύμως κρυπτόμενοι πίσω από αρχικά.

Το κείμενο του πρώτου λανθάνει, ενώ το δεύτερο ανατυπώθηκε πρόσφατα (1998) με εκτενή εισαγωγή του Κώστα Βαλέτα³⁷. Στο στόχαστρο του ανώνυμου συγγραφέα, που υπογράφει με τα αρχικά Δ. Γ. Κ., είναι η καταγγελία της ασωτίας και της διαφθοράς του υποκόσμου της Κωνσταντινούπολης, όπως γράφει στον πρόλόγο του, με σκοπό ηθικοπλαστικό.

Το έργο διαδραματίζεται σε οίκο ανοχής στο Γαλατά με κεντρικό πρόσωπο τον καλοντυμένο, γλωσσομαθή και πανέξυπνο Μισέ Κωζή, Χιώτη προαγωγό, που καταφέρνει με την πονηριά του να χειραγωγεί τους πελάτες του πορνείου, αλλά από τις ίδιες τις πόρνες. Η υπόθεση απλοϊκή με πολλές αλλαγές σκηνικών χώρων, αποτελεί αντίγραφο της *Βαβυλωνίας*. Σε έναν αρμένικο καφεéné ο Μισέ Κωζής συναντάει τέσσερις άνδρες από διάφορα μέρη (έναν Πόντιο, έναν Αλβανό, έναν Επτανήσιο και έναν Τηνιακό) και τους τάζει κορίτσια για ερωτική συνεύρεση έναντι χρημάτων. Τους ξεγελάει όμως και αντί για κορίτσια τούς φέρνει στην αρχή γυναίκες μέσης ηλικίας, που δεν αρέσουν. Γίνεται τότε ο πρώτος καβγάς. Μετά από πρόσθετη πληρωμή τούς φέρνει τέσσερα δροσερά κορί-

37. *Αιολικά Γράμματα*, τόμ. 28, αρ. 170, Μάρτ.-Απρ. 1998, σ. 97-160. Προλεγόμενα Κώστα Βαλέτα, σ. 99-115.

τσια, μαζί με Αρμένιους μουσικούς για να γλεντήσουν. Όμως δεύτερος καβγάς θα ξεσπάσει, αυτή τη φορά για το ποιος θα πάρει την πανέμορφη Σμαραγδή, ερωμένη του Κωζή. Τότε εκείνος, για να τους εκδικηθεί, καλεί την αστυνομία που τους συλλαμβάνει όλους. Στη φυλακή, οι άντρες κλαίνε τη μοίρα τους και βρίζουν τον Κωζή που τους πήρε τα λεφτά, χωρίς να προλάβουν να χαρούν τις γυναίκες. Εκεί τους επισκέπτεται ο παμπόνηρος Χιώτης και τους υπόσχεται έναντι χρημάτων την αποφυλάκισή τους, την οποία και επιτυγχάνει. Στο δρόμο όμως οι άντρες, αγανακτισμένοι από τον εμπαιγμό και την απομύζηση που έχουν υποστεί, τον ξυλοφορτώνουν και τον παραδίνουν στον αστυνομικό, ο οποίος αποφασίζει να τον εξορίσει στη Σμύρνη.

Έργο ηθογραφικό διανθισμένο με τραγούδια, κατά το πρότυπο της *Βαβυλωνίας*³⁸, βασίζει την κωμικότητά του στις παρεξηγήσεις που δημιουργούνται λόγω των διαφορών των διαλέκτων και των ιδιωματικών τύπων που χρησιμοποιούν οι ήρωες, στους οποίους πρέπει να προστεθούν οι Αρμένιοι μουσικοί, ο Εβραίος καϊκτζής, ο Αρμένιος καφετζής και ο Τούρκος αστυνομικός. Πρόκειται για ένα θεατρικό κείμενο του 19ου αιώνα μωσαϊκό ελληνικών διαλέκτων, ανάμεικτο με στοιχεία της γλώσσας του υποκόσμου, στην οποία προστίθενται τουρκικές, ιταλικές, ρουμανικές, αλβανικές και σλάβικες λέξεις³⁹.

Η κωμωδιογραφία είναι το είδος, που τόσο στο πρώ-

38. Μαράκα, Λίλα. Νησιώτες του Αιγαίου στο νεοελληνικό θέατρο, ό.π., σ. 512-515.

39. Πούχνερ, Βάλτερ, ό.π., σ. 289-305.

το όσο και στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα θα γνωρίσει άνθηση στην κωνσταντινουπολίτικη λογοτεχνία. Στον εμπλουτισμό της θα συμβάλλουν δύο ακόμη κωμωδίες το 1861 και άλλες δύο το 1862. Το 1861 εκδίδεται η τρίπρακτη κωμωδία *Των γερόντων το μάθημα* υπό Χ. Σ.⁴⁰. Η επανέκδοση του έργου στη Βραΐλα το 1863 αυτή τη φορά υπό Χ. Δ. επέτρεψε την ταύτιση των αρχικών με το συγγραφέα του έργου *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*⁴¹ (Βραΐλα, 1870). Πρόκειται για τον Κωνσταντινουπολίτη Χρηστάκη Δημητρίου Σκόρδο, που χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Χαρίλαος Δημόπουλος. Είχε σπουδάσει στην Εμπορική Σχολή της Χάλκης και στην Πατριαρχική Ακαδημία. Το 1863 βρίσκεται εγκατεστημένος στη Βραΐλα, όπου διορίζεται καθηγητής της ελληνικής γλώσσας στο εκεί δημόσιο σχολείο⁴².

Το έργο του, μία ακόμη κωμωδία μολιερικής επιρροής⁴³, σατιρίζει ήθη και χαρακτήρες με έντονη συμβουλευτική και ηθικοδιδασκτική διάθεση. Θέμα του ο αταίριαστος γάμος του εξηντάχρονου Σταμούλου με τη δεκατετράχρονη Κλεοπάτρα. Ένας δεύτερος μετά τον «Μαρ-

40. Γ.Μ. 8910 και ΛΤ 155. Το κείμενο της έκδοσης αυτής δεν έχει εντοπιστεί.

41. Μουλλάς, Παναγιώτης. Ένας γνωστός άγνωστος: Ο συγγραφέας της «Στρατιωτικής ζωής εν Ελλάδι». *Γράμματα και Τέχνες*, αρ. 76, Ιαν.-Μάρτ. 1996, σ. 1-4.

42. Ό.π., βλ. επίσης Σπάθης, Δημ. Η συζυγική ζωή εν Ελλάδι: Για την κωμωδία «Των γερόντων το μάθημα» και τον συγγραφέα της. *Τα Ιστορικά*, τόμ. 13, αρ. 24-25, Ιούν.-Δεκ. 1996, σ. 140-141.

43. Το έργο παρουσιάζει αντιστοιχίες με το *Σχολείο των συζύγων* και το *Σχολείο γυναικών* του Μολιέρου. (Σπάθης, Δημ., ό.π., σ. 146).

γαρήτη» ξεμωραμένος γέρος, που προσπαθεί με διάφορα τεχνάσματα να απομακρύνει τους νεαρούς μνηστήρες που πολιορκούν την όμορφη σύζυγό του, χωρίς τελικά να αποφύγει το μοιραίο: την εγκατάλειψή του από τη νεαρή κοπέλα που φεύγει με τον αγαπημένο της Αχιλλέα⁴⁴.

Στο έργο, που ανήκει στην κατηγορία των κωμωδιών «μετ' ασμάτων», έχουν προστεθεί και χορικά που παραπέμπουν στην αριστοφανική κωμωδία. Ο χορός, χωρισμένος σε δεξιό και αριστερό ημιχόριο, εκφράζει την κοινή γνώμη. Στην τρίτη όμως πράξη (σκηνή ΣΤ'), τα ημιχόρια θα διατυπώσουν το καθένα διαφορετική άποψη, αντίθεση που καταλήγει σε ολική σύρραξη κατά το πρότυπο της κωμωδίας του Αλ. Ρ. Ραγκαβή *Του Κουτρούλη ο γάμος*⁴⁵.

Η σκηνική του τύχη περιορισμένη. Παίχτηκε μία φορά από ερασιτέχνες στη Λέσχη *Μνημοσύνη*, στο Φανάρι στις 3 Μαρτίου 1863 για φιλανθρωπικό σκοπό⁴⁶. Η δεύτερη κωμωδία που εκδίδεται το 1861 είναι η τρίπρακτη *Αι γυναίκες δεν περιορίζονται ή τρεις γάμοι εις μίαν ημέραν* του Ιωάννη Κούρτελη⁴⁷ (1843 - 1897), Έλλη-

44. Περισσότερα για το έργο, βλ. ό.π., σ. 139-156. Για τη γλώσσα του έργου, βλ. Πούχνερ, Βάλτερ, ό.π., σ. 306-310.

45. Σπάθης, Δημ., ό.π., σ. 143.

46. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις. Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα. Τόμ. Β' Παραστάσεις. Αθήνα: Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών, 1996, σ. 15. Η πληροφορία ότι παίχτηκε στην παράσταση αυτή μετά τον *Ορέστη* του Αλφιέρι μάς οδηγεί σε διπλή εκδοχή: ή παίχτηκε κανονικά ως τρίπρακτη κωμωδία ή συντομευμένη ως μονόπρακτη κατά τη συνήθεια της εποχής.

47. Ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και μεταφραστής θεατρικών έργων. Εργάστηκε ως δημοσιογράφος και εκδότης εφημερίδων και περιοδικών τόσο στην Αθήνα (*Ιλισσός*, 1863-1872, *Μώμος* 1871-1872, *Ειρηνική* 1871-1874 και *Αγορά*) όσο και στα μεγάλα κέντρα του Ελ-

να της διασποράς με καταγωγή από το Ληξούρι. Έργο ανάλογης θεματολογίας με την προηγούμενη κωμωδία, με τη διαφορά ότι σ' αυτό ο αταίριαστος γάμος θα αποφευχθεί. Μάταια ο κυρ-Ματθαίος θα προσπαθήσει να επιβάλει στην κόρη του Αμαλία να παντρευτεί τον μεσήλικα Νοστιμούλη, κομφευόμενο άσωτο νεόπλουτο αλλά και προικοθήρα. Εκείνη είναι ερωτευμένη με τον Αλκιβιάδη, αγνό, αλλά απένταρο νέο, που ανταποκρίνεται στον έρωτά της. Η Αμαλία, μπροστά στο πείσμα του πατέρα της, αναγκάζεται να δραπετεύσει από την πατρική εστία για να παντρευτεί τον αγαπημένο της. Η οριστική ρήξη πατέρα και κόρης θα αποφευχθεί την τελευταία στιγμή, όταν γίνεται γνωστό ότι στον Αλκιβιάδη επιδικάστηκε τεράστια περιουσία. Ο κυρ-Ματθαίος δέχεται τότε το ζευγάρι και δίνει την ευλογία του για το γάμο, ενώ παράλληλα άλλοι δύο γάμοι πραγματοποιούνται στο περιβάλλον της οικογένειας⁴⁸.

Όπως αναφέρει στον πρόλογό του ο συγγραφέας εμπνεύστηκε το πρωτόλειό του αυτό από πραγματικά συμβάντα που διαδραματίζονταν στην κοινωνία της Κωνσταντινούπολης την εποχή αυτή. Και όντως το έργο απεικονίζει με γλαφυρότητα πρόσωπα και καταστάσεις της κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας, όπου το χρήμα παίζει κυ-

ληνισμού της Μεσογείου. Στην Κωνσταντινούπολη εξέδιδε το περιοδικό *Εδέμ* (1862-1863), στην Μασσαλία την εφημερίδα *Semiphore* και στην Αλεξάνδρεια την εφημερίδα *Αλεξάνδρεια* (1880-1882). Βιογραφικό του: βλ. Τσιτσέλης, *Ηλίας*. Κεφαλληνιακά σύμμεικτα: Συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου. Τόμ. Α' Βιογραφικό οίκων, ιστορία, δημοσιεύματα. Εν Αθήναις, 1904, σ. 852-853.

48. Σπάθης, *Δημ.*, ό.π., σ. 154-156.

ρίαρχο ρόλο στις προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις. Παράστασή του εντοπίστηκε μια φορά, από την *Ελληνοδραματική Εταιρεία* του Βασίλη Ανδρονόπουλου στο θέατρο *Ναούμ* της Κωνσταντινούπολης, στις 14 Μαΐου 1861⁴⁹.

Το 1862 θα εκδοθούν η πεντάπρακτη κωμωδία *Ο ιατρός ή αι τρισχίλιαι λίραι*⁵⁰ των Αριστείδου Αθανασιάδου και Κ. Γ. Κεχροπίδου και η μονόπρακτη *Οι παραλυμένοι μαθηταί* από ανώνυμο συγγραφέα⁵¹.

Από το 1860, που αρχίζει η συστηματική λειτουργία της ελληνικής θεατρικής σκηνής, παρατηρείται συχνότερη εμφάνιση πρωτότυπων θεατρικών έργων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλα γνώρισαν τα φώτα της ράμπας⁵².

Ο πρώτος που γράφει θεατρικά έργα, με άμεσο σκοπό τη σκηνική παρουσιάσή τους από τον πρώτο ελληνικό θίασο στο θέατρο *Ναούμ*, είναι ο γιατρός Αλέξανδρος Ζωηρός, καθηγητής της Αυτοκρατορικής Ιατρικής Σχολής, από τους ιδρυτές και πρόεδρος του ΕΦΣΚ⁵³, ο οποί-

49. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 7. Βλ. επίσης Χατζηπανταζής, Θόδωρος. Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβεως. Τόμ. Α2. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002, σ. 500.

50. ΓΜ 9268. Το έργο βρισκόταν στη Βιβλιοθήκη Βλαχογιάννη στα ΓΑΚ Αθηνών, όμως προς το παρόν λανθάνει.

51. Υπογράφει με το αρχικό Ρ. (ΛΤ αρ. 159).

52. Ήδη από τα προαναφερθέντα παίχτηκαν το 1861 *Οι τρεις γάμοι ή αι γυναίκες δεν περιορίζονται* και το 1863 *Των γερόντων το μάθημα*.

53. Ζωηρός, Αλέξανδρος. Αναμνήσεις: Η Κωνσταντινούπολις και ιδίως το Σταυροδρόμιον κατά το 1860, η πόλις, και οι άνθρωποι, η ίδρυσις του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου. *Ημερολόγιον των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων Κωνσταντινουπολιτών*, 1906, σ. 219-234.

ος ενθουσιασμένος από την έναρξη λειτουργίας της ελληνικής σκηνής εγκαταλείπει για λίγο το νυστέρι για τη συγγραφική γραφίδα⁵⁴. Στόχος του ο εμπλουτισμός του ρεπερτορίου των ελληνικών θιάσων με έργα εθνικά, πατριωτικού περιεχομένου.

Το πρώτο του «δραματικόν δοκίμιον» με τίτλο: *Εἰς ἀπόγονος του Τιμολέοντος, ἦτοι πατρίς, μήτηρ και ἔρως* τοποθετείται στην Κόρινθο το 1002 μ. Χ., με κεντρικό πρόσωπο τον Σκύθη τύραννο της Κορινθίας Τσέρνα. Πρόκειται για ιστορικό δράμα με στόχο την τόνωση της αρετής και του εθνικού φρονήματος των Ελλήνων. Το έργο, που παίζεται το Δεκέμβριο του 1860 στο θέατρο *Ναούμ* από την πρώτη ελληνοδραματική εταιρεία στην Κωνσταντινούπολη, συνεγείρει το ελληνικό κοινό που πάλλεται από πατριωτικό ενθουσιασμό⁵⁵. Θα ακολουθήσει αμέσως δεύτερο έργο του με τίτλο *Οι τριακόσιοι ἦτοι ο χαρακτήρ του αρχαίου Έλληνας*, με θέμα τον Λεωνίδα και τη μάχη Θερμοπυλών, με το οποίο ο Ζωηρός διδάσκει πάλι την προσήλωση στα υψηλά ιδανικά, την αυτοθυσία για χάρη της πατρίδας και την εθνική συσπείρωση μπροστά στην προδοσία. Η παράστασή του τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς θα έχει την ίδια απήχηση, με αποτέλεσμα την παρέμβαση της τουρκικής αστυνομο-

54. Λάσκαρης, Νικόλαος. Το νεοελληνικόν θέατρον εν Κωνσταντινουπόλει: 1858-1863. *Νέα Εστία*, τόμ. 30, 1941, σ. 735-736. Βλ. επίσης Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 132.

55. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., *ό.π.*, και τόμ. Β', σ. 6-7. Βλ. επίσης Χατζηπανταζής, Θόδωρος, *ό.π.*.

μίας, η οποία διακόπτει τις παραστάσεις⁵⁶. Η τουρκική λογοκρισία θα απαγορεύσει τότε την επανάληψή⁵⁷ τους, γι' αυτό και τα δύο έργα με το γενικό τίτλο *Δράματα δύο και λυρική ποιήσις* εκδόθηκαν εκτός των ορίων της τουρκικής κυριαρχίας, στην Ερμούπολη το 1861⁵⁸, και σε δεύτερη έκδοση, το 1862 στην Κέρκυρα⁵⁹, όπου ο συγγραφέας διέμενε για κάποιο διάστημα.

Την επόμενη χρονιά (1861) θα γράφει άλλα τέσσερα έργα με τίτλους: *Αλέξανδρος ο Μέγας, Σωκράτης, Δημοσθένης και Βορρέας και Ανατολή*⁶⁰. Τα δύο πρώτα δεν εκδόθηκαν ποτέ και δεν έχουν έτσι σωθεί τα κείμενά τους, τα άλλα δύο εκδόθηκαν μαζί στην Αθήνα το 1862 με τίτλο *Χαρίλαος Κομνηνός ήτοι Βορρέας και Ανατολή και Ο θάνατος του ρήτορος*⁶¹. Το πρώτο (*Χαρίλαος Κομνηνός*), με φόντο την ιστορία της Τραπεζούντας, αποκαλύπτει τη ρωσική επεκτατική πολιτική⁶² στην Ανατο-

56. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 153 και Χατζηπανταζής, Θόδωρος, *ό.π.*, σ. 493.

57. Οι τριακόσιοι δεν απαντώνται ξανά στο ρεπερτόριο των ελληνικών θιάσων στην Κωνσταντινούπολη, ενώ αντίθετα *Ο απόγονος του Τιμολέοντος* ξαναπαίζεται παρά την απαγόρευση (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 219-320). Για παραστάσεις του έργου σε άλλες πόλεις, βλ. Χατζηπανταζής, Θ., *ό.π.*, τόμ. Α2).

58. ΓΜ 8528, ΛΤ 410.

59. ΓΜ 8955, ΛΤ 410.

60. Βέης, Νίκος. Το τραγούδι: «Ω! Μη κοιμάσαι ξύπνησε, φυχή χαριτωμένη» και ο ποιητής αυτού. *Νέα Εστία*, έτος ΙΑ', τόμ. 21, αρ. 243, 1 Φεβρ. 1837, σ. 165.

61. ΓΜ 9469, ΛΤ 422.

62. Με το ίδιο θέμα εκδίδεται στην Αθήνα το 1878 η μονόπρακτη κωμωδία. *Η ρωσική προστασία* (βλ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ., Πολιτικές μονόπρακτες κωμωδίες του 19ου αιώνα. Στα:

λή, που αποβλέπει στην εξαφάνιση του Ελληνισμού και χρούει τον κώδωνα του κινδύνου⁶³, ενώ το δεύτερο μας μεταφέρει στην αρχαιότητα με κεντρικό ήρωα τον ρήτορα Δημοσθένη.

Την ίδια χρονιά (1862) εκδίδει στην Αθήνα ένα ακόμη δράμα με τίτλο *Μία δύο και έξω ήτοι η έξωσις του τυράννου*⁶⁴, έργο αλληγορικό με το οποίο καταγγέλλει την παρέμβαση των ξένων δυνάμεων στην εσωτερική πολιτική της Ελλάδας, μέσω των τριών πολιτικών κομμάτων (Αγγλικό, Γαλλικό και Ρωσικό) και της τυραννικής στάσης του Όθωνα. Παραστάσεις όλων των παραπάνω έργων δεν έχουν εντοπιστεί.

Στη δραματουργική δημιουργία του συγκαταλέγεται ένα ακόμη έργο, ο *Ιπποκράτης*⁶⁵, για το οποίο δεν υπάρχει κάποια πληροφορία. Ο Αλέξανδρος Ζωηρός, πέρα από το συγγραφικό του έργο υπήρξε θερμός υποστηρικτής του ελληνικού θεάτρου, εργαζόμενος για την παγίωσή⁶⁶ του, και ενισχύοντας οικονομικά τους ελληνικούς θιάσους⁶⁷.

Ένας άλλος γιατρός, με καταγωγή από τη Σάμο, ο

Πρακτικά του Α΄ Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου «Το ελληνικό θέατρο από τον 17ο στον 20ό αιώνα». Επιμ. Ιωσήφ Βιβιλάκης. Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, Ergo, 2002, σ. 128).

63. Μουρατίδης, Ερμής. Το ποντιακό θέατρο: Μικρασιατικός Πόντος 1850-1922. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 1991, σ. 248-256.

64. ΓΜ 9294, ΛΤ 420.

65. Nicolai, R. *Geschichte der neugriechischen Literatur*. Λειψία, 1876, σ. 184 κεξ.

66. Βέης, Ν., ό.π., σ. 165.

67. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., ό.π., τόμ. Α΄, σ. 83.

Αλέξανδρος Σταματιάδης⁶⁸, θα ασχοληθεί συστηματικότερα με τη θεατρική συγγραφή, πρωτότυπη και μεταφραστική, και θα έχει τη χαρά να δει τα έργα του παιζόμενα. Είναι α) το πρωτότυπο συμβολικό δράμα *Ένωση της Επτανήσου μετά της Ελλάδος υπό το σκήπτρον του Γεωργίου του Α'*⁶⁹ (1863), μονόπρακτο έργο που γράφει εμπνεόμενος από το σύγχρονό του ιστορικό γεγονός, β) οι διασκευές: *Η θεία δίκη ή ο συμβολαιογράφος Τάπας*⁷⁰, τρίπρακτο δράμα από το ομώνυμο διήγημα του Αλεξ. Ραγκαβή, *Χίος δούλη ήτοι πατήρ, πατρίς και έρως*⁷¹, πεντάπρακτο δράμα από το ομώνυμο έπος του Θεόδωρου Ορφανίδη, *Σαμία ορφανή ή θρίαμβος της αρετής*⁷², τρίπρακτο δράμα, διασκευή στα καθ' ημάς του έργου *Thérèse ou l'orpheline de Genève*⁷³

68. Σπάθης, Δημ. Η εμφάνιση και καθιέρωση του μελοδράματος στην ελληνική σκηνή. Στον τόμο: *Μελόδραμα: Ειδολογικοί και ιδεολογικοί μετασχηματισμοί*. Επιμ. Σάββας Πατσαλίδης, Αναστασία Νικολοπούλου. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2001, σ. 193-202.

69. Παίχτηκε στις 21 Οκτ. 1863 στο θέατρο *Ναούμ* από τον θίασο του Παντελή Σούτσα (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., ό.π., τόμ. Β', σ. 12, 327).

70. Παίχτηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 18 Δεκ. του 1863 στο θέατρο *Ναούμ* από το θίασο των αδελφών Δημητράκου (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., ό.π., τόμ. Β', σ. 13 και Χατζηπανταζής, Θ., ό.π., τόμ. Α2, σ. 526-527).

71. Έργο πολυπαιγμένο στην Κωνσταντινούπολη (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., ό.π., σ. 496-497) αλλά και σε άλλα μέρη (Χατζηπανταζής, Θ., ό.π.).

72. Εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1863 (ΓΜ 9656, ΛΤ 161) όπου παίχτηκε επανειλημμένα (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., ό.π., σ. 457) καθώς και σε άλλα μέρη (Χατζηπανταζής, Θ., ό.π.). Εκδόθηκε επίσης στο Κάιρο το 1887.

73. Σπάθης, Δημ., ό.π., σ. 201.

του Victor Ducange και *Κασσιανή και Ακύλας ή Θρησκεία και έρωσ*, διασκευή από το ποίημα *Εικασία* του Δημ. Βερναρδάκη, και γ) οι μεταφράσεις του *Κύων και γαλή*, μονόπρακτη κωμωδία, *Η τριακονταετής ζωή ενός χαρτοπαίκτη*, τρίπρακτο δράμα των Victor Ducange και Dinaux, *Πολυνείκης* του Alfieri, *Είς σπουδαστής εν Παρισίοις*, τρίπρακτο δράμα μετάφραση και διασκευή από το *Les crochets, du père Martin* των Eugène Grangé και Eugène Cormon, και *Πίστις, ελπίς και έλεος*, πεντάπρακτο δράμα J. B. Rosier, έργα που εντάχθηκαν στο ρεπερτόριο των ελληνικών θιάσων και παίχτηκαν τόσο στην Κωνσταντινούπολη⁷⁴, όσο και σε άλλες πόλεις⁷⁵.

Ο Αλέξανδρος Σταματιάδης είναι ο εισηγητής, στην κωνσταντινουπολίτικη θεατρική λογοτεχνία, ενός νέου θεατρικού είδους, του μυθιστορηματικού δράματος ή μελοδράματος, που απαντάται συχνά με το χαρακτηρισμό «οικογενειακόν δράμα», όπου ατέρμονες περιπέτειες, έρωτες και πάθη, εγκλήματα και σκευωρίες καταλήγουν πάντα στη δικαίωση του ενάρτετου ήρωα που ενεργεί πάντα για κάποιο ηθικό σκοπό.

Στο ίδιο κλίμα γράφονται επίσης τα δράματα: το 1869 *Ο Εξόριστος μνηστήρ* του Α. Γ. Καναρίδου, το 1885 *Τα δίδυμα* του Βασιλείου Αδαμίδου και *Ο θρίαμβος της τιμιότητας* του Βαϊανού Λαυράκα, το 1886 *Γουσταύος και Γραζιέλλα* του Τίτου Κυπριανίδου και *Ο σύζυγος της θυγατρός μου* του Επαμεινώνδα Κυριακίδη, το 1887 *Ο Δο-*

74. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., ό.π., τόμ. Β΄.

75. Χατζηπανταζής, Θ., ό.π., τόμ. Α2.

λώρος ή η πατρική αρά της Μαριάνθης Πρισιμιτζάκη, το 1895 *Μητήρ και υιός* του Αθανασίου Ιωάννου, από την Καισάρεια, και το 1899 *Κακίας ορμαί* του Γεωργίου Πουρνάρα, έργα που δηλώνονται ως πρωτότυπα, στην πραγματικότητα όμως αποτελούν μεταφορά στα ελληνικά γαλλικών μυθιστορηματικών δραμάτων. Ψυχρά κατασκευάσματα, τα έργα αυτά δεν βρήκαν το δρόμο προς τη σκηνή. Την περίοδο αυτή το είδος εμπλουτίζεται με μεγάλο αριθμό μεταφράσεων ευρωπαϊκών μυθιστορηματικών δραμάτων, κυρίως γαλλικών. Ας σημειώσουμε ότι η *Θεατρική Βιβλιοθήκη*⁷⁶ Κωνσταντινουπόλεως, περιοδικό που εκδόθηκε επί τρία χρόνια (1880 - 1883), δημοσίευσε, σε εννέα τόμους, μεταφράσεις τριάντα εννέα συνολικά έργων της κατηγορίας αυτής, δίνοντας έτσι μια μεγάλη ώθηση στη διάδοση του είδους στο κωνσταντινουπολίτικο αναγνωστικό κοινό.

Στην κατηγορία των δραμάτων, πέρα των μυθιστορηματικών, εκδίδονται στην Κωνσταντινούπολη έργα που αναφέρονται στο μακρινό ιστορικό παρελθόν, ποτέ όμως στο πρόσφατο που σχετίζοταν με την Ελληνική Επανάσταση, θεματολογία που πρόσκρουσε στην τουρκική λογοκρισία. Τέσσερα από αυτά τοποθετούνται σε βυζαντινό περιβάλλον. Είναι τα δράματα: *Κασσιανή και Ακύλας*, ή

76. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ. Η πρόσληψη της ευρωπαϊκής δραματουργίας στην καθ' ημάς Ανατολή. Μεταφράσεις - Εκδόσεις: Μία συνολική εκτίμηση. Στα: *Πρακτικά του Β' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου*. Επιμ. Κωνσταντζα Γεωργακάκη. Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, Ergo, 2003, σ. 189-190.

*θρησκεία και έρως*⁷⁷ (1864) του Αλέξ. Σταματιάδη, που τοποθετείται στο 842 μ.Χ. και πραγματεύεται το αδιέξοδο πάθος του αυτοκράτορα Θεόφιλου για την Κασσιανή, το οποίο θα είναι η αιτία, μαζί με την απογοήτευσή της από τον αγαπημένο της Ακύλα, του εγκλεισμού της σε μοναστήρι. Ακολουθεί *Ο Βελισσάριος ή η κακία και η αρετή*⁷⁸ (1870) του Δημοσθένους Μισιτζή, με θέμα τη συνωμοσία του στρατηγού Γάλβα εναντίον του αυτοκράτορα Ιουστινιανού και την άδικη εμπλοκή του σ' αυτή του ενάρετου στρατηγού Βελισσάριου, επίσης το βυζαντινό δράμα *Ιωάννης ο Καλυβίτης: καλογηρισμού επίκρισις*⁷⁹, έργο ανώνυμου συγγραφέα που τοποθετείται στον 6ο μ. Χ. αιώνα και αναφέρεται στη ζωή του οσίου πριν ασπαστεί το μοναχισμό, απόφαση που θα επιφέρει τον όλεθρο τόσο στην οικογένειά του, όσο και στον ίδιο. Και τέλος *Η τραπεζουντία κόρη*⁸⁰ (1890) του Ελευθέριου Φοινικόπουλου από τον Πόντο, ο οποίος μας μεταφέρει στην Τραπεζούντα την εποχή των Κομνηνών και πλάθει την ιστορία του

77. Εκδόθηκε στην Αθήνα το 1864 και 1867 και στην Κωνσταντινούπολη το 1909 και γνώρισε μεγάλη σκηνική επιτυχία (Βλ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ. Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα, ό.π., τόμ. Β', σ. 355-356 και Χατζηπανταζή, Θ., ό.π., τόμ. Α2).

78. Εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1870, όπου και παραστάθηκε (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ., ό.π., τόμ. Β', σ. 282-283).

79. Έργο με έντονο διδακτισμό και αρνητική στάση κατά του μοναχισμού, δεν φαίνεται να έχει παρασταθεί.

80. Μουρατίδης, Ερμής, Το ποντιακό θέατρο: Μικρασιατικός Πόντος 1850-1922. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 1991, σ. 351-356.

γύρω από τη δολοφονία του Αλέξιου του Δ' από άρχοντες ευγενείς συνεργάτες του γιου του συμβασιλέα και διαδόχου, του Ιωάννη Δ' του Καλογιάννη.

Στην εποχή της Φραγκοκρατίας αναφέρεται το δράμα *Φράγκοι και Μωραΐται*⁸¹ του Κωνσταντίνου Ξανθόπουλου που δημοσιεύεται στο περιοδικό *Φίλεργος* το 1877 και εκτυλίσσεται στην Ανδραβίδα στα 1210 μ. Χ., ενώ το έμμετρο δράμα *Αρματωλοί και κλέπται*⁸² του Χριστόφορου Σαμαρτζίδα⁸³, διασκευή από το ομώνυμο έπος του Γ. Ζαλοκώστα, μας μεταφέρει στις αρχές του 18ου αιώνα στα βουνά της Ηπείρου, όπου παρακολουθούμε την ερωτική ιστορία της Δέσπως και του Φλώρου στο ανταγωνιστικό περιβάλλον των αρματωλών και κλε-

81. Παράσταση του έργου αναγγέλεται τον Μάρτιο 1876 από το θίασο συνεργασίας *Αισχύλο* του Μ. Αρινιωτάκη και *Μένανδρο* του Διον. Ταβουλάρη, αλλά τελικά δεν δόθηκε, αφού η λογοκρισία κατακρεούργησε σε τέτοιο σημείο το κείμενο που το έκανε αγνώριστο (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσ., ό.π., τόμ. Α', σ. 98 και Χατζηπανταζής, Θ., ό.π., τόμ. Α2).

82. Πρωτοεκδόθηκε στην Αθήνα το 1864, γινόμενο δεκτό με ιδιαίτερη ευμένεια, όπως απέδειξαν οι παραστάσεις του εκεί, επίσης στη Σμύρνη, την Πάτρα, την Αλεξάνδρεια, την Οδησό και την Κωνσταντινούπολη. Η υποδοχή του αυτή οδήγησε τον συγγραφέα στη δεύτερη έκδοσή του στην οποία μετέτρεψε το κείμενο από πεζό σε έμμετρο, αφείρεσε σκηνές και πρόσθεσε άλλες, οι οποίες έδωσαν στο έργο τον χαρακτήρα του εθνικού δράματος (βλ. πρόλογος έκδοσης Κωνσταντινούπολης 1867). Για τις παραστάσεις του στην Κωνσταντινούπολη, βλ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ., ό.π., τόμ. Β', σ. 270-271 και Χατζηπανταζής, Θ., ό.π., τόμ. Α2, όπου και παραστάσεις σε άλλες πόλεις.

83. Λόγιος από την Σκύρο, έζησε για πολλά χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, όπου εργάστηκε ως καθηγητής (Γκίκας, Γιάννης. Χριστόφορος Σαμαρτζίδης, *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, τόμ. 16, Αθήναι 1959, σ. 301-304).

φτών, που θα προκαλέσει το τραγικό τέλος των δύο εραστών. Όλα τα ανωτέρω δράματα αποτελούν σημαντική συμβολή στη ρομαντική δραματοουργία της εποχής, με ιδιαίτερη απήχηση στο θεατρικό κοινό.

Στον τομέα αυτό της δραματοουργίας πρέπει να μνημονευτούν δύο ακόμα δράματα σύγχρονου με την εποχή πολιτικού προβληματισμού, τα έργα: *Μία δύο και έξω ήτοι η έξωσις του τυράννου του Αλέξ. Ζωηρού* (Αθήνα, 1862), που ήδη αναφέρθηκε, και *Η κατάργησις της βασιλείας του Όθωνος*, του Γ. Βουτζίδου⁸⁴ (Κωνσταντινούπολη, 1863).

Το είδος στο οποίο η κατάθεση των κωνσταντινουπολιτών συγγραφέων του 19ου αι. θεωρείται η αξιολογότερη είναι αυτό της κωμωδιογραφίας. Ήδη μνημονεύσαμε τις κωμωδίες *Μαργαρήτης*, *Ο κατα φαντασίαν φιλόσοφος*, *Μισέ Κωζής*, *Των γερόντων το μάθημα* και *Αι γυναίκες δεν περιορίζονται, ή τρεις γάμοι εις μίαν ημέραν*, έργα της πρώιμης περιόδου της κωμωδιογραφίας. Θα ακολουθήσει το 1864 *Το χαβιαρόχανον*⁸⁵, κωμικοτραγικό δράμα που γράφει ο Οδυσσέας Δημητράκος, λόγιος και θεατρώνης του θεάτρου *Ναούμ*, με στόχο να καυτηριάσει το ασύστολο κυνήγι του κέρδους και της επιδίωξης εύκολου και γρήγορου πλουτισμού, μέσω του χρηματιστηρίου. Το έργο παίχτηκε κατά μία πληροφορία με τραγούδια την ίδια χρονιά από το θίασο του Πα-

84. ΛΤ 160.

85. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ. «Το Χαβιαρόχανον»: Ένα επίκαιρο θεατρικό έργο του 19ου αιώνα. *Επίλογος*, 2001, σ. 163-170.

ντελή Σούτσα, που βρισκόταν στην Πόλη⁸⁶, και εκδόθηκε τρία χρόνια αργότερα στην Αθήνα το 1867.

Οι προεξάρχοντες του είδους Μιχαήλ Χουρμούζης⁸⁷ και Δημοσθένης Μισιτζής⁸⁸ θα καταστήσουν με το έργο τους την κωνσταντινουπολίτικη κωμωδιογραφία ιδιαίτερα γνωστή στο ευρύτερο κοινό. Εκτοξεύοντας τα δηλητηριώδη βέλη τους θα σατιρίσουν εύστοχα συμπεριφορές και ήθη, ανθρώπινα ελαττώματα, κοινωνικές συμβάσεις και καταστάσεις. Ο πρώτος, όταν, το 1856, επιστρέφοντας από την Αθήνα, εγκαθίσταται πάλι στην Πόλη, συνεχίζει τη συγγραφική του δραστηριότητα εκδίδοντας δύο

86. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ. Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα, ό.π., τόμ. Β', σ. 16.

87. Λόγω της συνοπτικής θεώρησης της κωνσταντινουπολίτικης θεατρικής λογοτεχνίας του 19ου αιώνα στο παρόν δημοσίευμα, η αναφορά στο Μ. Χουρμούζη είναι εκ των πραγμάτων περιορισμένη. Άλλωστε, ο συγγραφέας έχει ήδη αποτελέσει αντικείμενο μελέτης πολλών μελετητών. Βλ.: Αφιέρωμα του περιοδικού *Θεατρικά*, 19-22, Ιαν.-Απρ. 1978, σ. 36-38, Σκλαβενίτης, Τριαντάφυλλος. Εργογραφικά του Μ. Χουρμούζη. *Μέλισσα των Βιβλίων*, τόμ. Γ', 1977-1981, σ. 3-12, Σπάθης, Δημ., Μ. Χουρμούζης. Στον τόμο: *Σάτιρα και πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα, 1979, σ. 71-97, Λιγνάδης, Τάσος. Ο Χουρμούζης: Ιστορία και θέατρο. Αθήνα, 1986, Παπαϊωάννου, Μ. Μ., Ο Μ. Χουρμούζης και η νεοελληνική κωμωδία, Αθήνα, 1991. Πεφάνης, Γιώργος, Ποσοτικές και στατιστικές μετρήσεις στην ανάλυση της σχεσιοδυναμικής των προσώπων: Μια εφαρμογή στον *Χαρτοπαίκτη* του Χουρμούζη. *Ανθρωποθεωρία*, αρ. 7, 1994, σ. 205-240 και Κασίνης, Γ., Εισαγωγή στον τόμο: Μ. Χουρμούζης, *Παρωδική μικρογραφία μυθιστορημάτων*. Αθήνα, 1999.

88. Για τον ίδιο λόγο δεν γίνεται εδώ εκτεταμένη αναφορά στον Δημοσθένη Μισιτζή. Βλ. προηγούμενη βιβλιογραφία: Πρόγραμμα «Αμφιθέατρου» *Ο Φιάκας* του Δ. Κ. Μισιτζή, 1981-1982 και Ταμπάκη, Άννα. Εισαγωγή στον τόμο: Δ. Κ. Μισιτζής *Ο Φιάκας*, *Οδούξ της βλακείας*. Αθήνα, Γιάννινα: Δωδώνη, 1992, σ. 9-19.

κωμωδίες: το *Μαλακώφ* το 1865 και τον *Οψίπλουτο* το 1878, ίδιας θεματολογίας, όπου καυτηριάζεται ο νεοπλουτισμός, η επίδειξη και η σπατάλη καθώς και ο μιμητισμός των ευρωπαϊκών ηθών, που χαρακτήριζε την ανατέλουσα αστική τάξη των Ελλήνων της Πόλης. Τον ακολουθεί ο εκ Σάμου ορμώμενος Δημοσθένης Μισιτζής με τις κωμωδίες του *Απηλπισμένος σύζυγος* (1868), *Φιάκας* (1871) και *Δουξ της βλακείας* (1881), ο οποίος εντοπίζεται να μετέχει στην πρώτη ελληνοδραματική εταιρεία που εμφανίζεται στο θέατρο *Ναούμ* το 1860⁸⁹ και να καθοδηγεί ερασιτέχνες στην *Εταιρία Φιλομούσων Υψωμαθειών* (1879)⁹⁰.

Το είδος αυτό θα εμπλουτιστεί στη συνέχεια με μία σειρά έργων όπως: *Η άρχουσα σύζυγος* (1873) του Μ. Δανασσή, *Πασχαλιά είναι τώρα* (1874) του Ν. Ζαχαρόπουλου, *Η πονηριά του μυγοχαύτη* (1879), δίπρακτη ανώνυμη κωμωδία, *Νέα εφεύρεσις γάμου*⁹¹ (1881) της Μαρίας Μηχανίδου⁹², *Το ομόλογον της δούλας* (1881) του Αλέξανδρου Στεφάνοβικ, *Ο Χοβαρδός και τα ντέρτια τού Παρασίζη* (1881) του Βλάσιου Ρώτα και *Ο τραγωδιστής* (1894) του Κ. Δημητριάδη, κωμωδίες που σήμερα έχουν γραμματολογικό ενδιαφέρον, όμως στην επο-

89. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ., *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 240.

90. *Ό.π.*, σ. 320.

91. Βλ. πρόγραμμα της παράστασης του έργου από το θίασο «Χορίκιος» στο Δημοτικό Θέατρο Καλλιθέας, 1 Νοεμ.-18 Δεκεμ. 1994.

92. Ντενίση, Σοφία, Μαρία Μηχανίδου στην: *Παλαιότερη πεζογραφία μας από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*. Τόμ. Ε'. 1830-1880. Αθήνα: Σοκόλης, 1997, σ. 240-251.

χή τους δεν προσέχτηκαν και δεν βρήκαν το δρόμο για τη σκηνή.

Μία ξεχωριστή ενότητα της κωμωδιογραφίας αποτελούν οι μονόπρακτες κωμωδίες⁹³, ένας σημαντικός αριθμός των οποίων εντοπίζονται να εκδίδονται στην Κωνσταντινούπολη⁹⁴. Άλλοτε επώνυμα και άλλοτε ανώνυμα, έχουν πολλά να σατιρίσουν σε μία κοινωνία εξελισσόμενη, με ιδιαίτερη κινητικότητα για την εποχή της, που παραπαίει ανάμεσα στον εξευρωπαϊσμό και τα ελληνικά ήθη, και η οποία από τη μία υπηρετεί τον κερδωό Ερμή με πάθος και από την άλλη προσπαθεί να μείνει πιστή στις παραδοσιακές ηθικές αξίες. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικούς τίτλους: *Η γλύκα του γαμβρού* (1870), *Τα δύο αινίγματα* (1870), *Ο εκδικούμενος υπηρέτης* του Ν. Πρωιμάδη (1871), *Τα δύο αγάλματα* (1872), *Το σκάνδαλον του θεάτρου* (1872), *Άλλ' αντ' άλλων* (1874) του Ε. Σπαρτίδη, *Ο Φισφίσης* (1874) του Α. Πνευματικά, *Ένα καρφί στην κλειδαριά* (1876), *Μετά το ξύλο ο χορός ή η αναθεματισμένη Δευτέρα* (1876) του Σωτήριου Σφαιρίδη, *Το πονηρό πουλί απ' τη μύτη πάντα πιάνεται* (1876), *Παρ' ολίγον να πιασθεί ή ο ερών σοφίζεται* (1880), *Η άσωτος θυγατήρ* (1881) του Ν. Μουσουρή, *Μουσταλευριά* (1883) κ. ο. κ..

Την τελευταία δεκαετία του αιώνα, ακολουθώντας τον κωμειδυλλιακό συρμό της Αθήνας, οι Κωνσταντινου-

93. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ., Ελληνική βιβλιογραφία μονόπρακτων έργων του 19ου αιώνα: Α' συμβολή. *Παράβασις*, τόμ. 4, 2002, σ. 87-219.

94. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ., Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα, ό.π., τόμ. Α', σ. 192-208.

πολίτες συγγραφείς θα δώσουν μία σειρά από έργα ενταγμένα στο κλίμα αυτό. Είναι τα κωμειδύλλια: *Μιχαλιός ο Αγαθόπουλος* (1893), *Πρωταπριλιά* (1896) και *Γαμβρός της Τυρινής* (1900) του Χριστόφορου Μισαηλίδη, *Ο Νικόλτσος στο τσουβάλι* (1891) του Γεωργίου Καρούζου, *Η Μαρούλα στην Πόλη* (1891) του Θωμά Κωνσταντινίδη, το *Το ραβάσι της Ελένης* (1893) του Χρήστου Μαΐδη και *Η κόρη του Αγάθωνος* (1900) του Χρήστου Χατζηχρήστου⁹⁵.

Συνοψίζοντας, όλη η ανωτέρω δραματουργική συγχομιδή συγκροτεί μία τοπική θεατρική λογοτεχνία, η οποία με εξαίρεση τα ονόματα των επιφανών Κωνσταντινουπολιτών θεατρικών συγγραφέων, Αλέξανδρου Ραγκαβή, Μιχαήλ Χουρμούζη και Δημοσθένη Μισιτζή, δεν έχει μέχρι σήμερα προσελκύσει, όσο πρέπει, την προσοχή των μελετητών, ενώ καλλιεργώντας όλα τα είδη τόσο την κωμωδία, πολύπρακτη και μονόπρακτη, όσο και το δράμα, εθνικό και περιπετειώδες, καθώς και το κωμειδύλλιο, εμπλουτίζει την ελληνική δραματουργία του 19ου αιώνα με σειρά ενδιαφερόντων θεατρικών κειμένων.

95. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χ., *ό.π.*, σ. 208-222.